

Közép-Európa: sors és identitás a 20. században – egy életpálya tükrében¹

Előképek egy időszerű élettörténet-rekonstrukcióhoz

„Alapvető életérzésem: az élve maradtok lelkiismeret-furdalása. A kínzó csodálkozás afelett, hogy bár nem ragaszkodtam túlságosan az élethez, s bár igyekeztem becsületes maradni, nem pusztultam el, ha nem is a mártírokkal és hősökkel, akiktől alkatom idegenkedik, de a szerencsétlenekkel és ártatlanokkal, ama mit sem sejtő milliókkal, akiknek vérét és csontjait magának követelte a nemzeti győzelmek és a társadalmi világmegváltás szörnyetege: a 20. század.”

(Peéry Rezső: *A pozsonyi Duna-parton...*)

Ma, amikor székfoglalómat tartom, 2021. június 23-át írunk. Tehát egy ideje már benne a 21. században, sőt annak is eltelt már az ötöde, s elkezdjük taposni a harmadik évezredet is. Amint azonban előadásom címe is mutatja, a 20. századról kívánok beszélni. És ahogy most körülnézek itt a teremben, látom, jócskán maradtunk még itt rajtam kívül is a múlt századból. Sőt, ami elég ritkán esik meg az emberrel: a múlt évezredből is. A már ez új évszázadban-évezredben felnőttek, illetve születettek szemében tehát, gondolom, afféle végóráikat, végnapjaikat, végesztendeiket élő őslények lehetünk. Ezért csak remélni tudom, hogy kihalásra talán mégsem ítéltettünk mindenben. Hogy mindabból a tudásból és tapasztalatból, ami az előző században: a *mi* századunkban felhalmozódott bennünk, érvényesíthető lehet valami az ezredfordulótól mifelénk is erőteljesen érzékelhető globális világ bizonyos értelemben új időszámításának keretei között is. Amikor egyre több minden kerül a sutba és merül feledésbe mindabból, ami a világunkat, életünket, sorsunkat, tapasztalatainkat meghatározta, s amire tudásunk épült és épül.

S mivel az ember akkor is magát mondja, ha nem magáról szól, mintegy személyes vallomásként, egy ilyen életpályán: élményvilágon, életérzésen, élet-

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Budapesten született, Dunaszerdahelyen él. Költő, író, művelődéstörténész. Legutóbbi kötete: *A guillotine nyílása, avagy élet és irodalom* (esszék, naplójegyzetek, 2019).

1 Peéry Rezsőről írt korábbi tanulmányaim egynémely elemeire, tanulságaira épülő esszém némileg rövidített formában székfoglaló előadásként hangzott el 2021. június 23-án a Magyar Művészeti Akadémia Pesti Vigadó-beli színházának Makovecz Imre-temében. *T. L.*

tapasztalaton és -szemléleten, az 1910-ben született Peéry Rezsőén keresztül kívánom a következőkben bemutatni életút és sors kölcsönviszonyát, egymásra hatását. Azt, hogyan befolyásolhatja valakinek az életútja a sorsát, annak alakulása pedig hogyan hat(hat) vissza az előzőre és hogyan terelheti azt különböző irányokba, s a kettő együtt milyen befolyással van élet- és világ-szemléletére. Írónk esetében például: történelmi éles- és tisztánlátásának köszönhető-e, ahogy maga nevezi, „alkati és gyakorlati pesszimizmusa”, vagy ez utóbbi hozta magával az előzőt, mely – érett írásaiban – végül, Szabó Zoltánnal szólva, „Az irónia felső fokának [...] a szelíd elnézés felső fokával” való „akadálymentes párosodását” eredményezte gondolkodásában. Magyarán: hogyan válik *entitásból* *identitássá* valaki, ami különösen fontos kérdés lehet ma is, amikor az ember identitását, ön- és énképét, szerepeit, értékrendszerét stb. soha nem tapasztalt fenyegetések érik napra nap. Amikor 1982-ben, még diktatúrában, *Istentelen színjáték* című kötetem fülszövegében arról szóltam, hogy a 20. század végéhez közeledve aligha látok az ember számára fojtogatóbb félelmet és kényszerítőbb parancsot az önazonosság megőrzésének parancsánál és elvesztésének félelménél, nem gondoltam volna, hogy ugyanezt négy évtized múltán, az ún. szilárd identitások lassú felhígulásával, az identitásnélküliség vagy a különböző hibrididentitások utómodern ideológiáit nézve, fokozottabb mértékben elmondhatom, s amit annak idején *istentelen színjátékon* értettem, más díszletek között, a Stuart Hall amerikai kutató szerint az ún. ‘szociológiai szubjektum’ (társadalmi lény helyét átvevő ‘posztmodern szubjektum’ rendezésében – aki számára „az identitás »mozgatható ünnep«” lesz, s „aszerint formálódik és alakul, ahogyan a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket” – ugyanúgy folytatódik. Ezért ha most az egy romantikus, 19. századi musseti gesztussal a saját százada gyermekének vallomásait fogalmazó Peéry Rezső életét és életművét idézem, az, azon túl, hogy segít(het) eligazodásunkat a 20. század közép-európai történelmének labirintusában, arra is választ adhat, sors és életút párosa hogyan vesz – hogyan vehet – részt az emberi identitás (ki)alakulásában, s miképp erősít(het) vagy gyengít(het) azt, és rá nézve milyen fenyegetéseket jelent(het).

Amikor az 1956-os magyar forradalom elbukása utáni emigrálását követően, életének egyik legkiemelkedettebben válságos, ausztriai időszakában a negyvennyolc éves Peéry Rezső megkísérelte összegezni addigi életútja és százada tapasztalatait, a következő felismerésre jutott: „Életem minden későbbi megpróbáltatása, szenvedése és megrázkódtatása ebből a három adatból következett: *Pozsonyban születtem, magyarnak születtem, és olyan polgári családból születtem, mely a humanitás és szabadelvűség iránti tiszteletet természetemmé tette.*” Ezek a szavak – kiegészülve élete két további sorstapasztalatával: a kisebbségi, illetve diaszpórabeli (emigráns) lét, valamint a magyar 1956 személyiségformáló ráhatásaival – már önmagukban is egy jellegzetesen közép-európai utat s élettapasztalatot jelentenek, ami lehetővé teszi, hogy portréján keresztül a 20. század arcképét is többé-kevésbé felvázolhassuk.

Írónk, akinek életműve jelentős része az önelemzés folyamatos belső kényszeréből, a világra vonatkozó tapasztalatai szüntelen elemzésének nem lankadó gesztusából született, idősebb éveire, a „látottakba beleőszülve”, borzongva tapasztalja, hogy százada 1914 óta, az első világháború kirobbanásától tulajdonképpen a „permanens világháború korának” tekinthető, melynek az „egyéniség megsemmisülése”, a „lelkiismeret kioltása” váltak fő ismérveivé. Felfogásában a 20. század „a Viviszekció és Emberirtás” kora, és úgy látja, hogy „Isten – szövetségesünk az ismeretlenben – soha ennyire nem hagyta magára az embert”, mint ekkor. A sors egyébként is különös rendező, s bizonytalannal egyetemleges érvénnyel, a világ mindegyik sarkában az, mégis itt, Közép-Európában, mintha jellegzetesen egyedi és nyakatekert „húzásokra”, abszurdabbnál abszurdabb „megoldásokra” ragadtatná magát. Főként a kifinomult abszurdítások iránti fogékonysága figyelemreméltó: vannak dolgok, amelyeket „földszintes” logikánkkal ugyan kapásból képtelenségnek minősítenénk, utólag azonban, a mindenkori körülményeket elemezve, mi sem tűnik természetesebbnek náluk. A pozsonyi Limbacher család mindössze négy nemzedékének életében pedig láthatóan se szeri, se száma az ilyen fordulatoknak. Peéry Rezső szépirodalmi igényű értekezéseiből, emlékező esszéiből százada közép-európai gyermekeinek cirkuszi harsonákkal kísért véres és kegyetlen pokoljárása bontakozik ki, illetve egy olyan, végérvényesen letűnt világ rekonstruálható belőlük, amely, magában hordva önnön végzetét, végső soron képtelenség bizonyult reménykeltően komplex értékrendjét és mélységes humánumból fakadó, a közösségi, általános emberi érdekekre figyelő eszményeit hatékonyan képviselni, minduntalan feláldozva azokat mérhetetlen önzésének, beteges kapzsiságának oltárán.

Ennek a (magan)világnak, személyes univerzumnak a része volt írónk végérvényesen elvesztett kiindulópontja, városa: Pozsony, melyet egész életén végig húzódozó igyekezettel, mondhatni prousti eltökéltséggel igyekezett rekonstruálni – már-már a maga tárgyi valóságában, egészen a finom részletekig. Szülővárosát, a két világháború közti Pozsonyt így szinte egy személyre szabott, külön bejáratú magánmitológia részévé avatja, akárcsak Márai Kassát és Krúdy a Felvidéket s annyi más miliőt. És a földrajzilag (Közép-)Európában centrális helyet elfoglaló Pozsonynak ez a mítoszszervező szerepe Peéry életében mindvégig megmaradt, akinek gondolatrendszerében még városa tájféldrajza is – a hegy és a síkság együttes látványával meg a Dunával – metaforikus szintre emelkedik. Peérynek a *más*, a *mátság* iránti, egész életére jellemző érzékének a gyökerei végső soron itt, szülővárosánál, pontosabban: szülővárosa tájféldrajzi elhelyezkedésében, jellegzetességeiben (is) kereshetők. A Dunát pedig egyenesen „lelki nevelőjének” tekinti, s az olyan erős köteléket jelentett a számára, melytől élete végéig nem tudott ténylegesen elszakadni. Hisz ha életútja állomásait nézzük is: az szülővárosából előbb, 1946-ban Budapestre, majd – 1948-ban, Rákosiék parancsuralmi rendszerének térhódítása elől, önkéntes száműzetést vállalva – Mosonmagyaróvárra, a Szigetközbe, később Bécsbe vezetett, szintén a Duna

mellé, kőhajításnyira szülővárosától, végül pedig Stuttgartban ért célba, ahonnan viszont gyakran eljárt a Duna pár órányi autókázásra levő Fekete-erdei forrásvidékére, ahol a folyó – képletesen – a szülővárosával kötötte össze.

A második fontos pillér a Peéry születésének évében, 1910-ben hetvennyolcezer lelket számláló, az időben még háromnevű és háromnyelvű szülővárosának: Pressburgnak, azaz Pozsonynak, vagyis Prešporoknak a magyar és a közép-európai történelemben, művelődéstörténetben évszázadokig betöltött szerepe, mely lakóinak enyhe többségét: 42%-át az említett esztendőben még mindig a németek adták, szemben annak 41%-nyi magyar, illetve 15%-ot kitevő szlovák és 2%-nyi egyéb (horvát, ruszin, szerb, cseh stb.) népességével. E pillér személyes vonatkozású díszítését képezik azután Peérynek a városhoz fűződő történeti és művelődéstörténeti élményei, melyek szintén messzemenően meghatározták életsorsa és pályája egész későbbi alakulását. S mindezek előterében említhetni a főhatalomváltás traumáját, a város népességének, sokszínű kultúrájának két világháború közti egyneműsödési folyamatát, majd a pozsonyiakat sokként érő első bécsi döntést, a város nacionális és kulturális átalakításának ezt követő fölgyorsítását, s ugyanezen törekvések második világháború utáni drasztikus véghezvitelét. (Ha zárójelben is, de megjegyzendő, hogy a város az 1880 és 1930 közé eső fél évszázad alatt kétszer is jelentős kulturális és nyelvi kódváltáson ment át, amikor is előbb a német elemet kezdte mind erőteljesebben visszaszorítani a magyar, majd 1918 után ez utóbbit kezdte felszámolni a terjeszkedő szlovák és cseh, míg végül a második világháború végét követő idők kíméletlen, később lassabbra fogott lépéseivel gyakorlatilag be is fejeződött a város népességének kicserélése, illetve Pozsony kulturális és nyelvi *újrakonstruálása*.) Amikor pedig Peéry 1947-ben, édesapja temetésére egy-másfél év távollét után a lezárt határon át a magyar fővárosból visszaszökött szülővárosába, ahonnan a csehszlovákiai magyarságot sújtó teljes jogfosztottságából menekült el az előző esztendőben, már nem ugyanabba a városba érkezett vissza, mint ahonnan útra kelt: Pozsony (Pressburg, Prešporok) helyett már Bratislavában találta magát – utalva szülővárosa észrevehetően megváltozott *identitására*, hiszen, tudjuk, nemcsak a személyeknek, nemcsak egy-egy emberi közösségnek, hanem az egyes településeknek is meg lehet a maguk identitása, azok is áteshetnek identitásváltságon, melyek teljes identitásváltással is járhatnak.

Művelődéstörténeti látószögben Peéry „Kelet-Európa nyugatán” helyezte el Pozsonyt értékrendjének térképén, mely minden idegszálával, történelmének valamennyi mozzanatával a nyugati civilizációhoz kötődött. S ha szűkebb körben szülővárosa jelentette számára azt a talajt, melybe emberi-nemzeti identitásának gyökerei belenőttek, tágabb körben a történeti Észak-Magyarország, a Felföld adta neki ugyanezt. Élete során több nekirugaszkodással, számos írásában is sorra vette azokat a helyi jellegzetességeket és művelődéstörténeti vonatkozásokat, illetve azokat a „küzdőket, építőket és megtartókat”, amelyek és akik lokális jelentőségük ellenére is az európai tágasságot, távlatot biztosították számára. Szülővárosáról olyan bensőségességgel és ihletettséggel tudott írni,

hogy szinte a mesevilág – egy mesebirodalom – elevenedik meg ezen írásaiban előttünk. Egyik későbbi futamában meg azt panaszolja, hogy Pozsonynak még mindig nem született meg a maga Krúdyja, amihez annyit tehetnék hozzá, hogy ha élete-sorsa úgy alakul, ha alkata engedte volna kiteljesedni benne a szépíró, ha kisebb lett volna benne a társadalomváltoztató, eseményfordító szenvedély, akár ő is válhatott volna szülővárosa Krúdy Gyulájává.

Írónk önképének, azonosság-tudatának következő sarkalatos pontját a magyarsága, a magyar nyelv és kultúra reá gyakorolt személyiség- és identitás-képző hatása adja. Pedig – s e tekintetben is – jellegzetes közép-európai életút, sors az övé – apai ágon csupán második generációs magyar volt: miután az Apponyi család lengyeli birtokán kulcsárkodó nagyapja még nem tudott magyarul, a magyar nyelv és kultúra a németnek született s a magyart komáromi középiskolai társaitól tanuló, birtoka kovácsinasának kitaníttatását magára vállaló jeles diplomata, műgyűjtő és bibliográfus, Apponyi Sándor iránti hálája megnyilvánulásaként édesapja, dr. Limbacher Rezső választása volt. A történet folytatása (befejezése?), hogy írónk családja a Németországban élő, 1952-ben Sopronban még magyarnak született, de tudtommal nyelvünket már nem beszélő fiában visszatért a németiséghez, a német nyelvbe, kultúrába, így az, hogy Peéry a személyes sorsát, emberi-írói magatartását olyannyira elhatároló módon magyarnak született, a családtörténet mindössze két-három nemzedéknyi, ám annál fontosabb és jellemzőbb kitérője volt csupán. De anyai ágon a magyar mellett a szlovák elem is jelen volt ebben a jellegzetes sorsképletben, s az, hogy így családjában háromféle – német, magyar és szlovák – elem keveredett, és több társadalmi osztály – a nincstelen cselédség és munkásság, a felemelkedő középosztály, a jómódban élő művelt és a társadalmi életben közhasznú szerepet betöltő polgárság, valamint a hirtelen lecsúszó úri-dzsentri réteg tapasztalati világa adódott össze, szintén a személyes sors és magánmitológia egyik, magatartásformát, világszemléletet adó pillérének számított. Tanulságos ebből a szempontból olvasni pályakezdő írónk fiatalkori naplóját, melyben mintha Ady Endre József Attilával kórusban kiáltaná világgá a késő kamaszkor és a felnőttkor határára érkezett s döntő identitásküzdelmét névváltásával is jelző tizennyolc éves fiatalemberünk genetikailag meghatározottnak tudott frusztráltsága vélt magyarázatát. E fiatalkori, *tüneteit* nézve már-már neurotikus identitásküzdelmének lett a következménye tizennyolc éves kori névváltása is, amikor – részben s rövid időre szüleivel szembeni lázongásától is hajtva – a Limbacher helyett felvette a Peéry nevet (mely elhatározásával nem édesanyja, Péry Anna családnevét kívánta továbbvinni, hanem a „közösségéről való leszakadás”, illetve a „valahová tartozás” dichotómiáját megszenvedő, saját személyiségéért a világgal keményen megküzdő romantikus ibseni hősből látva megtestesülni a maga dilemmáit és drámáját, Peer Gynt nevét vette magára, azaz írónk nevében a Peéry-t tulajdonképpen *Peer Gynt-i* jelentésben kell(ene) olvasnunk. S micsoda játéka a véletlennek, micsoda telitalálata – a személyiségében talán már ekkor is magában hordozott – sorsa későbbi alakulásának, hogy a felnőtté

válás küszöbén levő Limbacher csemete (írói)név-választásával a folytonos útonlevés, az örök-bujdosás ez ibseni metaforája mellett döntött...

Peéry fentebb említett polgári származása, a polgársághoz való tartozása, polgári élet- és értékszemlélete egyben írónk magánmitológiájának harmadik tartópillére is, s benne a klasszikus értelemben vett polgárság, polgári világ, értékrend és középosztály visszatálhat saját hagyományaihoz és gyökereihez, jóllehet ő maga – édesapja szőlőműves- és uradalmikulcsár-ivadék, édesanyja nemesszármazék lévén – polgárnak is csupán másodgenerációs volt. A szülei mélyről indultak, Peéry és két nővére viszont már meglehetősen anyagi biztonságba születtek bele. Édesapja, idősebb Limbacher Rezső, a közmegebecsülésnek örvendő, a császármetszéses szülés módszerét a mai Szlovákia területén elsőként alkalmazó pozsonyi nőgyógyász-szülésorvos, lelkes városszépítő, nemzetközi hírű rózsanemesítő, ahogy szintén nevezték, a „rózsaoltó orvos”, továbbá nemzetközidíj-nyertes amatőr fotográfus, a színes fényképezés egyik szlovákiai úttörője volt. Édesanyja, dr. Limbacher Rezsóné Péry Anna – hivatását tekintve: tanítónő – szintén tevékeny társadalmi életet élt. Mindehhez, a származás és a családi környezet mellett hozzávehetjük még a nagy hírű pozsonyi evangélikus líceumot, mint neveltetésének, világképe kialakulásának, szocializációjának legfontosabb, életeszmény-formáló terepét. Peéry élete végéig büszke volt protestáns neveltetésére, melynek alapjait a szülői házból hozta magával, s amely aztán a pozsonyi evangélikus líceum évszázadok levegőjét őrző falai között teljesedett ki. Az iskola – felfogásában – a pozsonyi polgárság, polgárlét, a polgári magatartás bölcsője is egyúttal, ahol „A kultúrák párhuzamos kinyílásának olyan káprázatos folyamata megy [...] végbe, amit már nem lehet csak egy nép és kultúra szempontjából szemlélni [...], hanem csakis az alma mater szempontjából, mely itt, Kelet-Európa nyugatán egyformán tudott csíráztatni magyar, szláv és német szót.”

Polgárnak született – osztályához, az őt a baloldali eszmék és ideológiák közelébe lendítő fiatalkori lázadás rövid szakaszát leszámítva, élete végéig hű maradt –, de az ő polgára nem a *burger*, hanem a *citoyën*, nem a gyarapodó, hanem az építő és alkotó. Vagyis nem szorul feltétlenül városfalak közé: vidéki kastélyban, falusi kúrián, iskolában és parókián egyaránt megtalálható, s a közösség minden ügyében hallatja a szavát, akár a görög polisz lakója. De nem ragaszkodik kizárólagosan a polgárság által teremtett értékekhez – a nemzeti múlt és művelődéstörténet egészét, sőt az európai történelem és fejlődés valamennyi nagy eredményét a magáénak tekinti, beleértve a szomszéd népek kultúrkincsét is. Életsszemléletét a humanizmus, munkáit és cselekedeteit a keresztény és a polgári értékrend tisztelete, európai látókör, valamint a magyarság egyeteméhez való tartozás tudata alakítja, jellemzi, határozza meg.

Ezen elvek mellett pedig élete legváltóságosabb pillanataiban is kitartott, és akár jól felfogott személyes érdekei ellenében is ragaszkodott hozzájuk. Talán ezért nem lelt, nem lelhetett hazát magának haláláig. Illetve lelt, a fogalom goethei értelmében, amire többször is szívesen hivatkozott, miszerint a haza

minden ember számára egyet jelent a *majorsággal*, az otthonnal, a szülői házzal, közvetlen környezetével, kötődéseivel. Peéry számára ezt a hazát, az igazit, Pozsony jelentette mindenekelőtt. Az ő számára a nagymúltú koronázóváros ugyanaz, mint Márainak Kassa: a világ teljessége – kicsiben, összesűrítve.

A már körvonalazott erkölcsi rend azonban nemcsak eleve meghatározta személyes sorsát és kijelölte azt a kényszerpályát, amelyről képtelen volt letérni, hanem egyben erőt is adott neki ahhoz, hogy szembeszálljon a nemzete sorsát és Közép-Európa békéjét egyaránt veszélyeztető két nagy fenyegetéssel: a hitlerizmussal és a sztálinizmussal. A Hitler segítségével önállósult fasiszta Szlovák Köztársaság idején antifasiszta publicisztikájával vállalta egy nehéz sorsú, mindössze hatvan-valahányezresre zsugorodott kis népközösség képviselőt, a hontalanság éveiben – részben még Szlovákiában, részben már Magyarországon – a kitelepítésekkel és deportálásokkal sújtott háromnegyed milliós szlovákiai magyarság mellett emelte fel a szavát. S amikor itt is félre kellett állnia, az ország decentralizálásának igényét tette magáévá, és előbb gimnáziumi tanárként, majd igazgatóként Mosonmagyaróvárott és Sopronban is e cél érdekében munkálkodott. Miután azonban az 1956-os soproni események élére állt, családjával – feleségével és négyéves kisfiával – neki is menekülnie kellett Ausztriába, ahová – sokat elmondva róla, személyiségéről – egész gimnáziumi osztálya követte őt. A traiskircheni menekülttáborban azután iskolát szervezett számukra, amiért különféle atrocitások érték, majd Bécsbe került, de irigyei s ellenfelei itt is elérték, és innen is tovább kellett mennie – a Német Szövetségi Köztársaságba: Stuttgartig, ahol a lakóhelyétől másfél óra vonatozásra eső reutlingeni főiskolán talált magának könyvtárosi állást, hétközben az otthona és a munkahely között ingázva. Hétvégeken pedig hajnaltól éjszakáig írt, miközben az 1956 utáni magyar emigráció egyik vezető publicistájává, megbecsült esszéistájává vált, aki szoros kapcsolatot tartott annak legjelesebb képviselőivel és fórumaival; előadásokat vállalt, első elnöke a Németországi Magyar Írók Munkaközösségének, dolgozott a Szabad Európa Rádióknak, és sűrűn publikált a legfontosabb nyugati magyar lapokban, a magyar 56-ot körbejáró-elemző publicisztikái, esszéi pedig a forradalom irodalmának legfényesebb darabjai. Ám hogy ezeket az írásait kötet(ek)ben is kiadja, csak élete végén gondolhatott. Ezért is előzte meg nagy várakozás például a *Requiem egy ország részért* című könyvének megjelenését 1975-ben, melyben a családjára visszaemlékező s a két világháború közti és a második alatti Szlovákiában töltött éveit megelevenítő esszéit, vallomásait tette közzé.

A kis kötet megható, heroikus kísérlet az elmúlt idő rekonstruálására, a *bentté* lett *kint* visszahelyezésére a konkrét térbe és időbe. Írásaiban egyként érvényesül az urbanitás és a rusztikum, a polgári és a népi tárgyi-tapasztalati világ és műveltség meghitt ismerete. Különösen Peéry rendkívül érzékletes, filmszerű táj- és környezetleírásai ragadnak magukkal, tobzódik a nyelv adta lehetőségekben, szinte rekonstruálni lehet e szövegei alapján az egyszeri, nem reprodukálható *látványt*. Más megközelítésben a *Requiem egy ország részért*

a régóta megtalált önazonosság könyve. Szabó Zoltán értelmezésében „Peéry Rezső a maga identitását Szlovenszón találta vagy kereste meg 1918 és 1938 között, és ezt a saját identitást azóta sem vesztette el soha, megmaradt benne mindenütt, ahova sorsa sodorta”. Peéry az *íróság*, az *író-lét* e késői megtapasztalását igazi ünnepként, az írásai kötetbe rendezését folyton megakadályozó körülmények szerencsétlen összejátszásának esztendei utáni elégtételként élte meg. Borsody István például úgy látta, a „kis könyv méretén felül gazdagítja irodalmunkat”, Cs. Szabó László pedig, hogy az „A maga szerény keretében, visszafogott hangján történelmi cselekedet, segítség egy későbbi kornak.” És ezt emelte ki Illyés Gyula is: „Nemzedékünk utolsó tennivalója – írta Peérynek –, hogy igaz képet – ilyet, mint ez a te munkád – hagyjunk hátra azoknak, akik [...] hozzálathatnak visszaadni az egész nép méltóságát.” Szabó Zoltánt pedig az élmény, amelyet e könyv jelentett a számára, arra sarkallta, hogy nagy, mintegy hatvanoldalas, tudtommal máig kéziratban levő tanulmányban foglalja össze mindazt, amit Szlovenszóról, a szlovenszókóiságról, illetve a Felvidékről és a felvidékiségről gondolt. Ilyen értelemben tanulmánya alapszöveggként is felfogható e tárgyban, s bizonyos értelemben akár egykori *Szerelmes földrajza* újkeletű fejezetének is tekinthetjük. Szabó írása egyik helyén az önkéntes száműzetésbe vonult Wesselényi Miklósséval veti össze Peéry stuttgarti magányát, éles szemmel tételezve a kettőjük, illetve: századuk közti különbséget: míg a zsidói gróf, a 19. század embere *Szózatában* még a *jövőről* beszélt, a 20. század egykori pozsonyi polgára már a *múltról*, azaz míg „a *Szózat* riasztás, a *Requiem* emlékbeszéd...”, melyet egyenesen remekműnek nevez. Olyan „nagy írói teljesítménynek”, „egyedülálló prózai műnek”, „mestermunkának”, „az utolsó negyedszázad legjobb *haza-könyvének*”, amilyenre „akarati elhatározás senkit se tudna képesíteni”. Peéry könyvének „önértékén felüli jelentőségét” – írja – az adja, hogy „nélkülözhetetlen *segédkönyv és eligazító kalauz* lehetne olyan egyetemen, ahol olyasmit is tanítanak, ami *közösségtudománynak* mondható, és ebben tantárgy az a haza, amiről politikusok, valamint ideológusok mindenkor céljaiknak, illetve érdekeiknek megfelelően szoktak hazudozni”. A *Requiem...*-ben írónk mindvégig jellemző történelmi éles- és tisztánlátása érett be, melynek egyik legpregnansabb példája korábban a második világháború romjain létrejött kétosztatú Európa újbóli egységesülésének esélyeit latolgató, *Az integrálódás kilátásai a közép-kelet-európai államok földjén* című, 1963-as tanulmánya volt a brüsszeli *Szemlében*, melyben már mindazokat a folyamatokat előre vetítette, amelyek az adott térségben negyedszázaddal később, az 1989-es rendszerváltásokkal teljesezhetnek ki és zajlanak napjainkban is. Vagyishogy a szovjet járomba kényszerült közép-európai államok szabadságuk visszanyerésekor előbb nemzeti identitásuk és szuverenitásuk megerősítéséhez és kiteljesítéséhez térnek vissza, és egymással, illetve egy nagyobb közösségbe immár szabad akaratukból történő integrálódásukra törvényszerűen csak ezután kerülhet sor, mivel „Közép-Európa fejlett történelmi öntudattal rendelkező népeitől aligha lehet remélni, hogy nem fognak minden erejükkel nemzeti szabadságuk visszaállítására,

nemzeti függetlenségük kivívására törekedni". E társulásnak „az erőszakos, korai és doktriner megvalósítása” azonban ugyanolyan veszélyes lehet, mint e társulás „elmulasztása”, mert az „a hagyományos erők társadalmi és szellemi eróziójával” járhat, ami pedig „beláthatatlan következményekkel járó bomláshoz, széteséshez vezethet, maga után vonván a szabad világ szabadságának és hatalmának valószínű megsemmisülését”.

De, vissza a *Requiem...*-hez, amely, összességében, amellet, hogy kiválóan alkalmas a kisebbségi (szlovákiai magyar) sors és lélek tanulmányozására, alapvető tételekkel gazdagítja a polgárrá válás folyamatáról, a polgárlét jellegzetességeiről és felelőségéről, valamint a közép-európai népek együttéléséről szóló irodalmat is. Mely tekintetben másokétól jól *elkülönülő*, egyénített *beszédmódjával* (is) a Nyugat legjobb esszéíró-hagyományait viszi és a magyar emlékirat-irodalom legszebb lapjait írja tovább.

A számvetést az is sürgette, hogy mivel életének viszontagságai s a napi robot Peéry szervezetét és idegrendszerét mérhetetlenül megterhelték, 1973 után, súlyosbodó betegsége miatt már könyvtárosi munkáját sem folytathatta. A felismerés pedig, hogy tervei megvalósítására már nem lesz ideje, főbe kólintotta, bár méltósággal nézett szembe a fenyegető jövővel: „betegségem gyógyíthatatlan, s az előttem álló út rövid lesz” – vallotta meg 1975 karácsonyán Borbándi Gyulának. Írt egy rövid önéletrajzot is az esetre, ha valami végzetes dolog történne vele, a túlélőknek ne legyen gondjuk életrajzi adatainak előkeresésével. A tömörségében is megrendítő kis szöveg végül már valóban csak a halála után látott napvilágot, az 1977-es *Malomkövek között* borítóján, illetve elején. E könyve megjelenését azonban már nem érthette meg: november 11-én, néhány hónappal hatvanhetedik születésnapja után megtért teremtőjéhez. A *Malomkövek között* kiadója, Molnár József szerint – aki Peéryt „a magyar nép leghűségesebb fiának” nevezte – utolsó kívánsága az volt, hogy fejfájára magyarul – Rezsőként, s ne a német Rudolfként – írják föl a keresztnévét. De a sors itt sem mulasztotta el, hogy egy utolsó fricskát mutasson íróknak: a sírjába szúrt, később sírkőre cserélt ideiglenes fakeresztben Peéry nevének *é* betűjéről lemaradt az ékezet, s keresztneve *ő* betűje is *ö*-vé rövidült, mintegy Márai Sándornak az emigráns-sorssal kapcsolatos „döbbenetes látomása” beteljesüléseként: „A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet.”

*

Természetesen mindenkinek megvan a maga – egyéneként is változható sorsa, s a maga határozott (vagy kevésbé határozott) közösségi identitása is (ha ez utóbbi mostanában, említettem, már nem annyira magától értetődő). Viszont az sem szorul külön magyarázatra, hogy ezek az emberi sorsok és identitások különböző sors- és identitásminták szerint is alakul(hat)nak. Ezért is mondtam, hogy Peéry életének, pályájának némely elemével a magam élettörténete, önazonosságom bizonyos pontjai is értelmezhetők, azaz a magam – bár az övénel talán (egyelőre?) valamivel nyugalmasabb időben alakuló – sors- és mentalitás-

történetével bizonyos értelemben és fokon – például rokon hontalanságélményünk okán s a folyamatos haza- és közösségkeresés *malomkövei* közt őrlődve – az ő történetével is érintkezésbe tudok lépni, és teljes mértékben át tudom érezni azt.

A fiatalkori jóbarát, Dobossy László a Horatiusra utaló *Nem halt meg egészen* címet adta egyik, Peéryről szóló írásának. Ha szorosan írónk életművét nézzük, valóban érvényes rá ama bizonyos híres verssor: „Non omnis moriar.”

Igen, így igaz.

De, tegyem föl székfoglalóm zárásaként a kérdést: él-e még?

S élnek-e még azok az értékek, melyekre föltette életét?

Esetleg, mondjam így: melyekre ráment az élete?

Homoki Gábor: Rózsaszínű napraforgók II.